

MÁRIA TERÉZIA ÉS A TISZTIKAR

Társadalmi mobilitás katonai szolgálat révén*

A legfelsőbb hadúrnrő

Köztudomású, hogy a Habsburg Monarchia összetett államának legfontosabb támasza és tartóoszlopa egészen létének utolsó pillanatáig a hadsereg és főként az ezt összetartó és irányító tisztikar volt. Kevésbé ismert ugyanakkor, hogy e testület jellegét és fejlődésének irányát, akárcsak számos más intézmény esetében, a tavaly 300 éve született nagy királynő, Mária Terézia intézkedései alapozták meg.

Ez jelentős részben annak köszönhető, hogy a XVIII. század korántsem csak a felvilágosodás, a filozófia, az udvari és főúri reprezentáció, a művészetek évszázada volt, hanem a nagy háborúké is. Ezzel pedig az újdonsült királynőnek is hamar szembesülnie kellett. Trónra lépését követően egyenesen családjának hatalma és a Habsburg Monarchia léte forgott kockán. Mindez döntő hatásának bizonyult uralkodással kapcsolatos viszonyára és életfelfogására.

Annak ellenére, hogy Savoyai Eugén herceg is kifejtette VI. Károly császárnak, hogy nem megállapodások kellene a leányági öröklésről, ezt sokkal inkább egy jó hadsereg és egy teli kincstár tudná megfelelően biztosítani,¹ 1740-ben ezek mégsem voltak sehol. Ráadásul már Eugén, illetve egy hozzá hasonló formátumú hadvezér sem állt rendelkezésre. Mindezek ellenére, II. Frigyes Sziléziába történt betörésekor, Mária Terézia a következő eltökélt álláspontot képviselte: „Die Königin hat nicht die Absicht, ihre Regierung mit der Zerstückelung ihrer Staaten zu beginnen”.²

A rátermett ifjú uralkodónőnek hűséges alattvalói és jó érzékkel kiválasztott tanácsadói segítségével végül sikerült is megmentenie birodalmát és egyúttal a Habsburg-Lotaringiaivá átlényegült dinasztia hatalmát. A súlyos vereségek és nehezen kivívott győzelmek révén a saját bőrén tapasztalta meg a hadsereg, illetve a hozzáértő tisztikar fontosságát. Szembesülnie kellett ugyanakkor az előbbieket tekintetében fennálló súlyos hiányosságokkal is. Ezért, ösztönzésére, már az osztrák örökösödési háború idején, majd főként ennek lezárását követően, széles körű, az államélet egészére kiterjedő modernizáció és reformprogram vette kezdetét, melynek fő célja az állam gazdasági és hadügyi megerősítése, divatos kifejezéssel élve fiskális-militáris jellegének fokozása volt a katonai versenyképesség biztosítása céljából.³ Vagyis egy modern szervezetű, egységes és ütőképes haderőt próbáltak létrehozni, az ehhez feltétlenül szükséges pénzügyi háttér megteremtése mellett. A sikeres megvalósításhoz nagymértékben hozzájárult, hogy Mária

* Bécsi levéltári kutatásaim során nyújtott segítségéért ezúton is szeretném köszönetemet kifejezni Lázár Balázsnak az Osztrák Hadilevéltár melletti állandó Magyar Kirendeltség munkatársának.

¹ *Niederhauser* 2004. 9. o.

² „A királynőnek nem áll szándékában kormányzását államai szétदारolásával kezdeni.” *Czernin – Lavandier* 2017. 21. o.

³ *Hochedlinger* 2006. 225. o.

Terézia szívügyének tekintette a haderő kérdését, ami számos tettéből, illetve megnyilatkozásából egyértelműen kitűnik. Késői éveiben be is vallotta, hogy: a hadügy állt a legközelebb a szívéhez az összes államügyek közül.⁴ A hétéves háborút követően ugyan a háborúhoz való viszonya negatív irányban változott,⁵ de a hadsereg elsőrangú fontosságát a „Si vis pacem para bellum”⁶ jegyében továbbra is vallotta.⁷

A hadsereg és a katonai ügyek feletti rendelkezésének igényét és a katonáihoz való szoros kötődését, korabeli szóhasználatával, a rólok történő „anyai gondoskodását” alkalmanként szimbolikusan is kifejezésre juttatta.⁸ Így például 1743-ban emlékérmek kerültek kibocsátásra, melyek Mária Teréziát Pallas Athéné (Minerva) emberfeletti méretű alakjában jelenítik meg, amint pajzzsal és lándzsával felfegyverezve, szigorú harcrendben felsorakozott csapatai fölé tornyosul.⁹ Az érmen látható felirat római mintára „mater castrorumnak”, vagyis „a hadi tábor anyjának” nevezi, ami a római császárok feleségeinek a címe volt a hivatalos titulátúra részeként a II. század végétől.¹⁰ Tudatosan és egyértelműen legfelsőbb hadúrnrőnek tekintette tehát magát. Ennek kapcsán többször kifejezte sajnálkozását, hogy személyesen nem vezetheti haderejét,¹¹ ami természetesen éles ellentétet jelentett az uralkodó és hadvezér klasszikus egységét megtestesítő II. Frigyeshez képest. Amit azonban nőként tudott, azt Mária Terézia is megtette a haderejéhez kapcsolódóan, így az 1740-es és ’50-es években gyakran körbelovagolt a táborban, sőt néha a hadmozdulatokat is személyesen figyelemmel kísérte. 1754-ben pedig, a nagy csehországi hadgyakorlat során, maga ellenőrizte a lőserraktárakat és a tábori sütődéket.¹²

A hadsereg megújítására való törekvés és a Dunai Monarchia önállóságának és egységének igénye szimbolikus formában is kifejezésre jutott. 1745-ben Mária Terézia férje, Lotaringiai Ferenc István német-római császárrá koronázását követően nem tértek vissza a hadsereg korábbi „császári” jelzőjéhez, hanem a „császári-királyi” megnevezés került bevezetésre, ami egészen 1889-ig érvényben volt.¹³ Ekkor rendelte el Ferenc József a „császári és királyi” jelző használatát.

⁴ Duffly 2010. 25. o.; Niederhauser 2004. 119. o.

⁵ Megváltozott hozzáállására lásd a bajor örökösödési háborút előestéjén, 1778. április 12-én II. Józsefhez, illetve ugyanazon év május 14-én Ferdinánd főherceghez írt leveleit. Perrig 1999. 237. 238. o.

⁶ Aki békét akar, készüljön a háborúra. (latin)

⁷ Vö.: Niederhauser 2004. 29. o.

⁸ Vö.: Schau- und Denkmünzen, 49. o.

⁹ Speidel 2012. 130–131. o.

¹⁰ Speidel 2012. 128., 130. o.

¹¹ Czernin – Lavandier 25. o.

¹² Duffly 2010. 25. o.; Niederhauser 2004. 30. o.

¹³ Deák 1993. 43. o.; Wrede 1898, 16, 40. o.

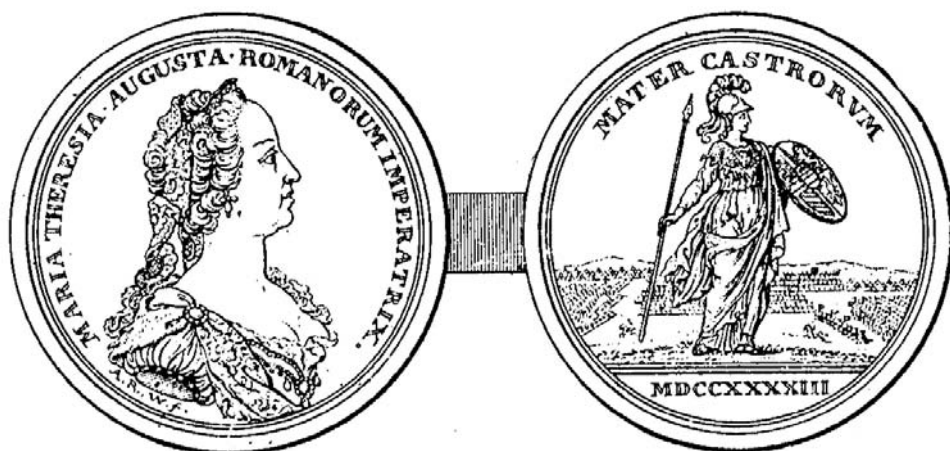
1. kép:

Mária Terézia mint „mater castrorum”. Ezüst emlékérem, előoldal
(HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény, 1012/É., fotó: Szikits Péter)

2. kép:

Mária Terézia mint „mater castrorum”. Ezüst emlékérem, hátoldal
(HM HIM Numizmatikai Gyűjtemény, 1012/É., fotó: Szikits Péter)

3. kép: Mária Terézia mint „mater castrorum”. Hibrid veret elő és hátoldala¹⁴
(Schau- und Denkmünzen 49. o.)

A tisztikar felemelése és modernizációja

A Monarchia központi igazgatásának korszerű átszervezésével összhangban végrehajtott, a modern szervezetű, egységes haderő létrehozását célzó katonai reformok során a tisztek életét és működését is széles körű szabályozásnak vetették alá, megpróbálva elősegíteni az alkalmas személyek kiválasztását, illetve a tisztikar szilárdabb kötődését az uralkodóházhoz. Mindezzel összefüggésben ugyanakkor több megoldandó probléma állt fenn. Mindenekelőtt az, hogy ellentétben például Poroszországgal, a Monarchia nemességének jelentős része távol maradt a katonai szolgálattól.¹⁵ Alapvetően csak a nemesség elsőszülötteket követően világra jött fiainak egy része választotta a katonáskodást. A többiek számára kiváló alternatívát nyújtott a hivatalnoki, diplomáciai, illetve egyházi pálya is.¹⁶ A nemesség egy része ugyanakkor tudatosan tartotta magát távol az udvar bármiféle szolgálatától. Ez különösen jellemző volt a magyarországi nemesség egy területileg is jól körülhatárolható, alapvetően protestáns részére.¹⁷ Ezért a monarchiabeli nemesség önmagában nem tudta kielégíteni a hadsereg tiszti szükségletét, nagy volt az idegenek, különösen a Német-római Birodalomból származók beáramlása.¹⁸ Nem csupán a legénységi állomány, de a tisztikar is meglehetősen sokszínű volt. Másrészt a közkatonák és a tisztek hűsége egyaránt kevésbé volt jellemző ez időben. A legénység körében mindennapos volt

¹⁴ Az 1. és 2. képen látható, „MARIA THERESIA. HUNGAR. ET BOHEM. REX. ARCHID. AVST.” (Mária Terézia Magyar- és Csehország királya, Ausztria főhercege) felirattal ellátott érmen kívül, utóbb, Lotaringiai Ferenc császárrá koronázását követően, egy ún. hibrid veret is kibocsátásra került, melynek előoldali felirata Mária Teréziát immáron mint „MARIA THERESIA AUGUSTA ROMANORUM IMPERATRIX” (felséges római császárné) aposztrofálta. A hátoldal ugyanakkor változatlan maradt, és anakronisztikus módon továbbra is az 1743-as dátummal jelent meg.

¹⁵ Hochedlinger 2000. 369. o.

¹⁶ Lásd: Göse 2001. 132. o.

¹⁷ Lásd: Hajdu 1999. 47. o.; Réfi 2014. 83–88. o.

¹⁸ Erre vonatkozóan lásd: Hajdu 1999. 16. o.; Réfi 2014. 81. o.

a szökés és a dezertálás, de kedvezőbbnek ígérkező lehetőségek esetén gyakran a tisztek is mundért váltottak. A XVIII. században nem volt ritka, hogy egyes tisztek, meglehetősen térbeli mobilitásról tanúbizonyságot téve, több hadseregben, akár három-négyben is megfordultak mozgalmas pályafutásuk során.¹⁹

A reformok tehát egyrészt megbízhatóbb, elkötelezettebb tisztikar létrehozását irányozták elő, másrészt vonzóbbá kívánták tenni a tisztii pályát a hazai nemesség, illetve a polgárság és egyéb szabad jogállású elemek számára.²⁰ Mária Terézia felismerte, hogy az előkelő származás önmagában kevés. Többet ér a tehetség és a rátermettség, különösen a kritikus, háborús időkben. Ezzel összefüggésben, értelemszerűen a tisztikar képzettségi szintjét is emelni kívánta.²¹ Intézkedései révén jelentősen hozzájárult társadalmi presztízsük és ezzel együtt a tisztii pálya vonzerejének növekedéséhez. Bár jelentős részben szimbolikus juttatásokról volt szó, ezek a kiváltságok, címek és rangok meghatározta társadalomban, elsődrendű fontossággal bírtak. Így például 1751. február 25-én az összes tisztet udvarképesé tette, vagyis ettől kezdve egyenruhában bebocsátást nyerhettek az udvari ünnepségekre és fogadásokra.²² Korábban ez csak a hivatalos udvari viseletben, az úgynevezett spanyol kabátban volt lehetséges, amelynek viselésére azonban csak meghatározott állású és rangú személyek voltak jogosultak,²³ mindenki más ki volt zárva az udvari életből.

Az udvarképesség engedélyezésével párhuzamosan részletes szabályozás formájában a magasabb katonai rangok viselői gondos besorolásra kerültek az udvari protokollban és hierarchiarendszerben. A rendelkezés nem volt előzmények nélküli. A katonaság szerepének felértékelődése, megbecsültségének növekedése már a királynő uralkodását megelőzően kezdetét vette, ami az udvari reprezentáció fokozatos változásában is megfigyelhető. Míg III. Ferdinánd és I. Lipót uralkodása alatt a katonák közül csak a tábornokok léphetek be a tanácssterembe,²⁴ addig VI. Károly a tábornokoknak, lovassági tábornokoknak és tábornagynokoknak is belépést engedett ide, míg a második előszobába minden törzstisztnak, a főtiszteknek²⁵ pedig az első előszobába.²⁶

Szimbolikus jelentőségű és a tisztii pálya elismertségéhez jelentősen hozzájárult, hogy II. Józseftől kezdve a Habsburg uralkodók, de a dinasztia más férfitagjai is, gyakran és előszeretettel mutatkoztak egyenruhában, amelyek egységesítése egyébként ugyancsak Mária

¹⁹ Lásd például a következő személyek katonai pályafutását: Friedrich von Hotze (1739–1799) (Réfi 2015. 113–116. o.); Johann Karl Gregor von Nostitz und Jänkendorf (1781–1838) (Réfi 2016. 121–124. o.); Wilhelm von Hessen-Philippstahl-Barchfeld herceg (1786–1834) (Réfi 2016. 89–90. o.) és gróf Ludwig von Wallmoden-Gimborn (1769–1862) (Réfi 2016. 156–160. o.).

²⁰ Hochedlinger 1999. 173. o.

²¹ Broucek 1982. 136. o.

²² Göse 2001. 133. o.; Hochedlinger 1999. 151. o.; Wrede 1898. 43. o. – Ez korántsem volt minden országban általános. A Bourbonok Franciaországában például kifejezetten tilos volt az udvarnál egyenruhában megjeleni, Dániában pedig gyakorlatilag egyenesen kizárták a katonatiszteket az udvari társaságból. Lásd: Krieg gegen die Revolution, 345. o.

²³ Broucek 1981. 136. o.

²⁴ A (titkos) tanácssteremben tartották egyrészt a Titkos Tanács üléseit, másfelől audienciák helyszínéül is szolgált. Pangerl 2007. 259. o.

²⁵ Az őrnagyí, alezredesti és ezredesti rangfokozatok viselőit összefoglalóan törzstiszteknek nevezték, szemben az alacsonyabb kategóriát jelentő, együttesen főtiszteknek nevezett zászlósokkal, hadnagyokkal és századosokkal, illetve kapitányokkal. A törzstisztek, mint a nevük is utal rá, az ezredtörzs, a főtisztek ugyanakkor a századok állományába tartoztak.

²⁶ Lásd: Pangerl 2007. 257–267. o.; Kökényesi 2016. 107. o.

Terézia idején történt meg. A tisztek előjogai 1767-ben szintén további bővítésre kerültek, miután a tábornokok és a törzstisztek vadászati jogot nyertek a kamarai birtokokon.²⁷

A jelképes kiváltságokon túl kézzel fogható juttatások révén is próbálták javítani a tisztikar tagjainak életkörülményeit. 1750-ben emelték és szabályozták a tisztek és a legénység fizetését, illetve ellátmányát.²⁸ Sajnos, a Habsburg-haderő későbbi fejlődésének negatívuma, hogy egészen 1851-ig lényegesen nem változtattak az ekkor megállapított illetménynormán, ami a későbbiekben már alig biztosította a katonák megélhetését.²⁹ Erről persze a legkevésbé sem Mária Terézia tehetett.

1751-ben a tisztek hátramaradott családtagjait mentesítették minden halálozási, örökösödési illeték fizetése alól.³⁰ A katonákkal és tisztekkel kapcsolatos szociális gondoskodást szolgálta továbbá, hogy 1750-ben szabályozásra került az invalidusok ellátása is.³¹ 1748–49-ben a tisztek nyugdíjjogosultsága is meghatározásra került. Majd 1771-ben a nyugellátást, immár a tisztek hátramaradott családtagjaira is kiterjesztve, széleskörűen újraszabályozták az úgynevezett „katonai nyugdíj-normálé”³² (Militär-Pensionsnormale) kibocsátása révén.³³

1750-ben szabályozásra került a fő-, majd 1767-ben a törzstisztek házasságkötése,³⁴ amit bizonyos kettősség jellemezett. Korlátozni kívánták ugyanis a házasságra lépő tisztek arányát azért, hogy ne vonja el őket semmi sem kötelességük teljesítésétől. Másrészt a házas tisztek családját viszont segíteni kívánták. Az úgynevezett házassági kaució bevezetése révén próbálták biztosítani a tisztek esetlegesen hátramaradt özvegyeinek, illetve árváinak a megfelelő életszínvonalat a családfenntartó elhunytát követően is. Támogatták továbbá, hogy a tisztek fiai felvételt nyerjenek az ez idő tájt létrehozott tisztképző intézményekbe. Ily módon elkötelezett tisztí dinasztikiák létrejöttét és fennmaradását próbálták elősegíteni. Emellett, az elhunyt katonák árvái számára, még az osztrák örökösödési háború során Pettauban,³⁵ nevelőintézetként működő katonai árvaházat hoztak létre, melyben a helyek egyharmadát tisztek fiainak tartották fent.³⁶ A tisztek lányairól is igyekeztek gondoskodni, Sankt Pöltenben³⁷ 1775-től leánynevelő intézet működött, amit utóbb, 1786-ban Bécsbe helyeztek át.³⁸

Ami a tisztképzést illeti, Friedrich Wilhelm von Haugwitz gróf előterjesztésére 1747-ben egy bizottságot hoztak létre, amely még ugyanazon évben indítványozta, hogy a szakzerű tisztképzés elősegítésére „nemesi Hadapród Testületet” állítsanak fel.³⁹ A királyné végül, erre alapozva, 1751. december 14-én kelt legfelsőbb parancsában elrendelte egy katonai akadémia felállítását, amely működését 1752-ben kezdte meg a bécsújhelyi vár épületében. Ezzel párhuzamosan Bécsben egy Katonai Előkészítő Iskola, az úgyneve-

²⁷ Göse 2001. 133. o.

²⁸ Ajtay – Péczely [1936.] 106. o.

²⁹ Lásd: Deák 1993. 149–152. o.; Hajdu 1999. 12. o.

³⁰ Göse 2001. 133–134. o.

³¹ Lásd: Invaliden-Soldaten Ordnung.

³² A normálé jelentése szabályrendelet.

³³ Berger 2010. 77. o.

³⁴ Hochedlinger 1999. 174. o.

³⁵ Stájerország, Habsburg Monarchia; ma: Ptuj, Szlovénia.

³⁶ Rechberger 1878. 34–35. o.

³⁷ Alsó-Ausztria, Habsburg Monarchia; ma Ausztria.

³⁸ Hochedlinger 1999. 174. o.

³⁹ Rechberger 1878. 9–10., 197. o.; Zachar 1996. 40–51. o.

zett „Pflanzschule” is felállításra került.⁴⁰ Utóbbit 1769-ben átköltöztették és beolvasztották a bécsújhelyi Katonai Akadémiába, amely ekkor vette fel Mária Terézia nevét.⁴¹ A királynő egyébként nagy figyelemmel kísérte az akadémia működését és fejlődését, és gyakran váratlanul, bejelentés nélkül felkereste azt. Sőt, néha még a tisztjelöltek vizsgáin is részt vett.⁴²

Említést érdemel még az úgynevezett Mérnökiskola is, melyet 1755-ben a hadmérnökképzés céljából bővítettek és Gumpendorfba⁴³ helyezték át, majd 1756-ban katonai intézménnyé nyilvánították, 1778-ban pedig Mérnökakadémiává nevezték át. Ugyancsak fejlődésen ment át a tüzértiszt-képzés is, miután 1757-ben dandáriskolákat, majd helyőrségi tüzériskolákat hoztak létre. Végül, az 1760-ban felállított Magyar Királyi Nemesi Testőrség részben ugyancsak a tisztképzést szolgálta. Miután a gárdisták az udvari szolgálat mellett széles körű oktatásban és kiképzésben is részesültek.⁴⁴

Mária Terézia idején tehát kezdetét vette a tisztikar professzionalizálódása, az ehhez szükséges intézményi háttér részleges megteremtése révén. Ez a folyamat azonban igazán majd a dualizmus idején, 1868-tól kezdődően teljesedett ki.⁴⁵

A tiszti utánpótlást ugyanis ekkor és még jó ideig alapvetően a különféle hadapródok, leginkább az önköltséges hadapródok jelentették. Utóbbiak rendszerint iskolázott fiatal emberek voltak, akiknek a kiképzése az ezredben történt.⁴⁶ A hadapródi rendszer bevezetésére hivatalosan 1763-ban került sor, de szórványosan már 1751-től előfordult, hogy egyes tisztek fiait kadétként osztották be különböző ezredkekhez. Előkelő és befolyásos családok ifjú tagjai persze gyakran, sok esetben minden katonai előképzetség nélkül, egyből tiszti kinevezést nyertek.⁴⁷ Ekkoriban hivatalosan létezett még a tiszti rangok adásvétele is. Pozitív előrelépés volt ugyanakkor e tekintetben, hogy 1766-tól kezdődően a törzstisztek kinevezésének joga kizárólagosan az Udvari Haditanács hatáskörébe került, miután az ezredtulajdonosokat ez irányú javaslatételi joguktól is megfosztották.⁴⁸

A hadsereg modernizációjával összhangban természetszerűleg végbement bizonyos archaikus szokások felszámolása is. Így az 1769-es szabályozás révén megszüntették, hogy a tisztek tisztelgés alkalmával, kalaplevétellel egyidejűleg, úgynevezett spanyol meghajlást is csináljanak.⁴⁹ Eddig ugyanis ezt meg kellett tenniük, akár személyükre tisztelegtek, akár csapat élén teljesítettek tiszteletadást.⁵⁰

A vallásos királynő figyelme a tisztek erkölcsére is kiterjedt. Beleszólt például olyan dolgokba is, hogy egy gránátosnak nem szabad feleségül vennie „ledér életmódot folytató leányt”.⁵¹ 1747-ben, a rövid életű úgynevezett tisztasági bizottság (Keuschheitscommision) fennállása idején, az illetén rendelkezéseken jól szórakozó porosz követ,

⁴⁰ Hochedlinger 1999. 155–156. o.; Svoboda 1894. XLII. o.

⁴¹ Rechberger 1878. 202. o.; Zachar 1996. 46. o.

⁴² Duffy 2010. 44. o.; Niederhauser 2004. 51. o.

⁴³ Alsó-Ausztria, Habsburg Monarchia; ma Bécs része.

⁴⁴ Zachar 1996. 44., 46–47. o.

⁴⁵ Lásd: Hajdu 1999. 28., 30. o.; Rechberger 1878. 30–33. o.

⁴⁶ Lásd: Doromby – Reé é. n. 72. o.; Réfi 2014. 91–93. o.

⁴⁷ Wrede 1898. 89. o.

⁴⁸ Duffy 2010. 50. o.; Wrede 1898. 63. o.

⁴⁹ Ez egy mély meghajlás volt, egyidejű térdhajtással kísérve.

⁵⁰ Doromby – Reé é. n. 74. o.

⁵¹ Niederhauser 2004. 52. o.

Otto Christoph von Podewils gróf a következőket jegyezte fel: a császárné megparancsolta Königssegg grófnak:⁵² ügyeljen rá, hogy a tisztek ne látogassanak rossz hírű házakat, akiket pedig mégis ott találnak, azokat ne léptessék elő. Mire a gróf megjegyezte, örül, hogy ez a parancs nem volt mindig érvényben, különben maga is valószínűleg még mindig csak zászlós lenne...⁵³

A királynő, szigorú büntetések kilátásba helyezésével, természetesen a párbajt is próbálta tiltani, de e téren szintén csak mérsékelt sikerrel járt.⁵⁴

A tiszti nemesség

A katonai reformok jelentős része porosz mintát követett. A nagy ellenféllel kapcsolatban ugyanis el kell ismerni, hogy hadszervezete az örökösödési háború során magasan a Habsburg Monarchiáé felett állt. Mária Teréziát még a poroszok iránt táplált ellenszenvé sem akadályozta meg abban, hogy az észszerű újításokat tőlük is átvegye.⁵⁵ Akadtak azonban igazán nagy horderejű saját kezdeményezések is, melyek csak részben követtek idegen példákat.

Már utaltam rá, hogy a gyakorlatias gondolkodású királynő a katonai pályán egyértelműen a teljesítmény és a rátermettség alapján történő előmeneteli rendszert támogatta. Ezt kiválóan érzékelteti az is, hogy a máskülönben elkötelezetten katolikus uralkodónó semmilyen gátat nem szabott a protestánsok katonai pályán történő érvényesülésével szemben. Sőt, ugyanígy tett a nem nemesek esetében is, ami például jelentős pozitívum II. Frigyes porosz hadseregéhez képest, melyben döntően csak nemesek foglalhatták el a tiszti állásokat. A királynő ráadásul az alacsony sorból származó, arra érdemes tisztek számára lehetővé tette azt is, hogy a hagyományos rendi társadalom keretei között tiszti állásuknak megfelelő presztízsű helyet foglalhassanak el, vagyis nemesi vagy akár bárói, esetenként grófi címet szerezzenek.

Az erre irányuló törvényi szabályozás szintén az örökösödési háborút követően vette kezdetét. Miután azonban a királynő és tanácsadói eleinte nyilvánvalóan nem rendelkeztek megfelelően átgondolt koncepcióval, némi időre volt szükség, míg ennek végleges keretei megalkotásra kerültek. Az ez irányú szándék első jele volt, hogy 1752. szeptember 9-én Mária Terézia elrendelte, hogy minden tiszt, aki tíz évet szolgált előljárói megelégedésére, nemes állásúnak tekintendő.⁵⁶

Utóbb, 1757. január 12-én pedig napvilágot látott egy udvari haditanácsi rendelet, mely szerint valamennyi tiszt 30 év katonai szolgálatot követően, amennyiben előljárói igazolják jó magaviseletét, ingyenesen, tehát az ilyenkor szokásos taksa elengedése mellett lovagi diploma kiállítását igényelheti.⁵⁷ Hamarosan, még ugyanazon év április 16-án

⁵² Minden bizonnyal gróf Joseph Lothar Dominik von Königssegg-Rothenfels tábornagról (1673–1751) van szó.

⁵³ *Jessen* 2012. 227. o.

⁵⁴ *Hochedlinger* 1999. 174. o.; *Niederhauser* 2004. 79–80. o.

⁵⁵ *Niederhauser* 2004. 51. o.

⁵⁶ *Rechberger* 1878. 10. o.

⁵⁷ ÖStA KA HKR SR Norm., Hübler, Bd. 3. Hofkriegsrath am 12ten Januar 1757. – A lovagi méltóság a magyar közjogban ismeretlen, az osztrák örökös tartományokban és a Német-római Birodalomban ugyanakkor elterjedt nemesi rang volt. Ezen cím viselői a lovagi rendbe tartoztak, mely az egyszerű nemesség és a főnemességet jelentő úri rend (Herrenstand) közötti kategóriát jelentette.

újabb udvari haditanácsi rendelet kibocsátására került sor, amely az előbbi rendelkezést módosította. Ennek értelmében, az említett feltételeknek megfelelő tisztek immár csak a nemesség adományozását kérelmezhettek, és bár a szokásos taksa megfizetésétől továbbra is eltekintettek, a nemesi diploma kiállításának költségeit és egyéb adminisztrációs illetékeket a továbbiakban felszámoltak.⁵⁸

Említést érdemel, hogy a katonai, pontosabban tisztii nemességnek volt már európai előzménye: Franciaországban 1750-ben XV. Lajos azon polgári származású tiszteket, a századosi rangúaktól kezdve, akiknek apja és nagyapja szintén legalább századosként szolgált, egyöntetűen nemességre emelte.⁵⁹ Ez azonban, mint látható, nagyon behatárolt volt, és gyakorlatilag csak a tisztii dinasztiák tagjaira korlátozódott. Jóval szélesebb körre terjedt ki ezzel szemben a Mária Terézia által meghonosított gyakorlat, amelynek bevezetésére nyilván nem véletlenül ekkoriban került sor. Az időzítéshez minden bizonynyal hozzájárult, hogy egy évvel korábban vette kezdetét az újabb nagy, utóbb hétévesnek nevezett háború, ami miatt különösen fontossá vált a katonákat minden lehetséges módon motiválni.

A királyasszony lovagjai

E nagy összecsapásnak köszönhetően került sor, szintén az 1757. esztendőben, az utóbb legendássá vált katonai kitüntetés, a Mária Terézia Katonai Rend megszületésére is.

Ennek alapítására, bár hivatalosan a kolini⁶⁰ győzelemhez kötötték, már régóta folytak előkészületek. A királynő legfőbb katonai tanácsadója, gróf Leopold Daun tábornagy, későbbi tábornagy ugyan már 1749-ben javaslatot tett egy új, Mária Teréziáról elnevezendő katonai kitüntetés létrehozására, amely, a hadi érdemek jutalmazása mellett, egyúttal a katonai szolgálat iránti fokozottabb vágy és elhivatottság felkeltését is szolgálná.⁶¹ Az előterjesztés ekkor még zárt létszámú tagságot képzelt el, továbbá tíz év katonai szolgálathoz, hadjáratokban, illetve ostromokban való részvételhez, valamint kifogástalan minősítéshez kötötte a Rend elnyerését.

1751-ben Daun további két javaslatot nyújtott be, melyekben már a rendi nyugdíjat, illetve a Rend tisztségviselőinek a fizetését is részletesen meghatározta.⁶² Mária Terézia, különösen a császári férje által táplált, aggályainak következtében azonban a tervezet több évig fiókban maradt.⁶³

A Rend végső formája végül 1757 folyamán került meghatározásra, ezzel együtt alapításának ténye is ekkor vált eldöntötté. Ez évben ugyanis előbb Ferenc császár véleményezte az elképzelést, majd Mária Terézia felkérésére 1757. április 12-én az államkancellár, gróf Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg is előterjesztette 12 pontban kifejtett

⁵⁸ ÖStA KA HKR SR Norm., Hübler, Bd. 3. Hofkriegsrath den 16ten Aprill 1757.

⁵⁹ Wachsmuth 1839. 335. o.; Hochedlinger 1999. 164. o.

⁶⁰ Csehország, Habsburg Monarchia; ma: Kolín, Csehország.

⁶¹ ÖStA KA MMThO Militär-Maria-Theresien-Orden, Gründung, Statuten, Ceremoniel, Ordens-Insignien, 1749-1923. fol. 1; Broucek 1981. 138. o.; Ortner – Ludwigstorff 2017. 164. o.

⁶² Lásd: ÖStA KA MMThO Militär-Maria-Theresien-Orden, Gründung, Statuten, Ceremoniel, Ordens-Insignien, 1749-1923. fol. 1, 4.

⁶³ Broucek 1981. 139. o.; Makai 2007. 181. o.

javaslatát, aminek köszönhetően a koncepció teljesen újszerű arculatot nyert.⁶⁴ A királynő utóbb ezt a változatot hagyta jóvá, mellyel kapcsolatban egyértelműen leszögezhetjük, hogy legfontosabb alapelvei a zseniális kancellár működése nyomán a felvilágosodás szellemiségét tükrözik.

Az eredeti terv szerint a Rend létrehozását a királynő 40. születésnapján, vagyis 1757. május 13-án kellett volna az akkori császári-királyi főparancsnoknak, Lotaringiai Károly hercegnek közhírré tétetni.⁶⁵ Az alapszabály elkészítése azonban hosszabb időt vett igénybe, ráadásul a május 6-i prágai csatában elszenvedett vereség miatt a pillanatnyi hadi helyzet is aligha volt kedvező egy ilyen ünnepélyes bejelentés végrehajtásához.⁶⁶ A Frigyes vezette poroszok felett június 18-án Kolinnál aratott nagyszerű győzelem feletti örömeiben viszont Mária Terézia, bár a státútum még akkorra sem készült el, a Rend azonnali megalapítása mellett döntött. Ezt június 22-én a Daunnak címzett uralkodói leiratában hivatalosan is közölte a győztes tábornaggal. Utasította továbbá, hogy az alapítás ténye kerüljön kihirdetésre a hadseregben, az alapszabály addig elkészült passzusaival egyetemben,⁶⁷ melyek többek között az alábbiak voltak:⁶⁸

„1. Az új, 1757. június 18-án alapított Rend a Mária Terézia Katonai Rend megnevezést viseli. Minden tiszt, aki különleges érdemeiről tett tanúbizonyságot, jogosult a Rendbe való felvételre.

2. A felvétel szempontjából, előkelő születés, hosszú szolgálat, az ellenségtől szerzett sebek vagy korábbi érdemek nem mérvadóak, még kevésbé kegy vagy támogatás.

Egyedül és kizárólag azoknak, akik a tisztességen és kötelességen túlmutató teljesítményt nyújtottak, magukat valamely különösen vitéz tett révén kitüntették, illetőleg eszes és hasznos tanáccsal szolgáltak az ellenséggel szemben, lehet osztályrészük ezen Rend.

3. A Rendet valamennyi fegyvernem tisztjei elnyerhetik, a legmagasabb rangútól a legalacsonyabbig, beleértve a zászlóst is, tekintet nélkül vallásra, rangra és születésre...

7. A Rendbe történő felvételhez három lényeges pont mérvadó:

– a vitézi tett

– ennek leírása idevágó bizonyítékokkal, valamint pártatlan vizsgálat a tekintetben, hogy a bizonyítékok vonatkozásában nem áll-e fent bármiféle hiány vagy mulasztás, vagyis hogy a kérdéses tett valóban olyan jelentőségű, hogy méltó a nagy- vagy lovagkeresztre.

8. Az egész hadsereg számára közzétételik, hogy egyetlen, magát a Rendre méltónak érző tiszt útjába sem állíthatnak akadályokat. Az ilyen tiszteknek szándékukat jelenteniük kell parancsnokuknak, azután pedig a vezénylő tábornokhoz kell folyamodni, aki-

⁶⁴ ÖStA KA MMThO Militär-Maria-Theresien-Orden, Gründung, Statuten, Ceremoniel, Ordens-Insig-nien, 1749-1923. fol. 8.; *Broucek* 1981. 139. o.

⁶⁵ ÖStA KA MMThO Militär-Maria-Theresien-Orden, Gründung, Statuten, Ceremoniel, Ordens-Insig-nien, 1749-1923. (Számzatlan, 1. o.); *Broucek* 1981. 141. o.

⁶⁶ Vö.: *Makai* 2007. 184. o., valamint *Ortner – Ludwigstorff* 2017. 169. o.

⁶⁷ Lásd: ÖStA KA MMThO Militär-Maria-Theresien-Orden, Gründung, Statuten, Ceremoniel, Ordens-Insig-nien, 1749-1923. Handschreiben der Kaiserin Maria Theresia an FM. Graf Daun (Abschrift aus dem Daun-Palfffy'schen Archiv), fol. 9.; *Broucek* 1981. 141. o.

⁶⁸ Az eredetileg 18 pontból álló, német nyelvű szöveg fontosabb részleteit közöljük saját fordításban.

nek majd meg kell bíznia egy auditort⁶⁹ vagy más tisztet azzal, hogy megfelelő értesüléseket szerezzen a jelölt tettéről és ezeket egyúttal papírra is vesse.

9. Az ezen leírást készítő auditornak, illetőleg egyéb tisztnek, nem csupán a megnevezett tanúkat kell az eset körülményekről kikérdezni, hanem az általa készített leírást fel is kell olvasnia előbbieik számára. Majd, ha ezek úgy találják, hogy ez minden tekintetben a valóságnak megfelel, ezen tanúk aláírásával és pecsétjével meg kell azt erősíteni.

10. Nem elég csupán a parancsnok tanúságtételét beszerezni, ezen túlmenően hat tiszt vagy 12 altiszt vagy közlegény tanúsága is szükséges – továbbá a század, ezred és a dandár állásfoglalása is szükséges. Amennyiben a parancsnok akadályoztatva lenne vagy arra hivatkozna, hogy nem volt jelen, úgy az akcióban jelen volt hét főtiszt, illetve, ha nem áll rendelkezésre ennyi, akkor minden hiányzó főtiszt helyett az akciónál ugyancsak jelen lévő két altiszt vagy közlegény tanúsága és aláírása szükségeltetik.

Az összeállítónak végül magának is el kell látnia nevével és pecsétjével az írott tanúsítványt, továbbá fel kell tüntetnie, hogy mely alakulatokat és tisztet kérdezett meg eljárása keretében, valamint, hogy felmerült-e ennek során bármiféle ellentmondás...⁷⁰

A teljesen elkészült, lényegesen kidolgozottabb, 51 cikkelyt tartalmazó, a fentiekhez képest néhány vonatkozásában módosított, számos részletre kiterjedő rendi statútum jóváhagyására végül 1758. december 12-én került sor.⁷¹

Az idézett pontokból, valamint a korábban leírtakból is kitűnik, hogy a különböző tervezetek nyomán végül az addig megszokottakhoz képest egy teljesen újszerű koncepció született és került elfogadásra. A Rend elnyerését, mint láthattuk, viszonylag széles kör számára lehetővé tették: vallástól, származástól és rangfokozattól függetlenül bármelyik arra érdemes tiszt megkaphatta. Ráadásul, szemben például az Aranygyapjas Renddel, a felvehető tagok létszáma sem volt korlátozva. Elnyerésénél kizárólag a vitézség, a véghezvitt katonai teljesítmény számított, így kétséget kizáróan meritokratikus szellemiségűnek tekinthető.

Az odaítélés módja úgyszintén meglehetősen demokratikus volt, gyakorlatilag hasonló napjaink pályázati rendszeréhez. Kiemelkedő haditett alapján, adott határidőn belül, írásban lehetett kérelmezni, melynek során részletesen le kellett írni a véghezvitt hőstettet, melyhez meghatározott számú, szemtanúként jelenlévő tiszt, illetve altiszt vagy közember tanúvallomását kellett csatolni.⁷² Az eredetileg közzétett változattól eltérően a végleges statútum alapján a kérelmezőnek a fentiek szellemében magának kellett összeállítani az anyagot. Nem kellett tehát erre külön tisztet vagy auditort kijelölni.⁷³ A benyújtást

⁶⁹ Az auditor, másként hadbíró az ezredtörzs állományába tartozó, tisztí állású személy volt. Feladata volt a tulajdonos, illetve ezredes nevében az ezred jogi ügyeinek vitele, valamint a katonai jogszolgáltatás azon ügyekben, amelyek az ezredtulajdonos (ezredes) hatáskörébe tartoztak. Ő intézte ezen felül a tiszték hagyatéki ügyeit is, valamint vezette az ezred levelezését, és 1807-ig feladatát képezte az ezred történetének a lejegyzése is. *Wrede* 1898. 70. o.

⁷⁰ ÖStA KA MMThO Militär-Maria-Theresien-Orden, Gründung, Statuten, Ceremoniel, Ordens-Insig-nien, 1749-1923. Handschreiben der Kaiserin Maria Theresia an FM. Graf Daun (Abschrift aus dem Daun-Palffy'schen Archiv), fol. 9-10.

⁷¹ *Broucek* 1981. 141. o.; *Ortner – Ludwigstorff* 172. o.

⁷² A fegyvertények alapos leírásáért napjaink kutatói is meglehetősen hálásak lehetnek. Az egykori hősök ugyanis ily módon rendkívül gazdag forrásegyüttest hagyományoztak az utókorra, amely ma az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltárának egyik sorozatát képezi: ÖStA KA MMThO Ordenskandidaten und Mitlieder.

⁷³ Vö.: *Ordenstatuten*, 11-13. o.

követően a rendi káptalan szavazással döntött a kérelem ügyében. Ennek során azonban a végső szót mindig a rend nagymestere, a mindenkori uralkodó mondta ki.⁷⁴

A Rend elnyerése a kérvényezés mellett lehetséges volt közvetlen adományozás révén is, melyet a nagymester gyakorolhatott, aki néha ideiglenesen egy-egy kiemelkedő hadvezért is felruházott ezzel a joggal. Így a későbbiekben például Károly főherceg és Karl Philipp zu Schwarzenberg herceg, sőt 1799-ben, az itáliai hadszíntéren működő, egyesült cári és császári-királyi haderő akkori főparancsnoka, a legendás orosz hadvezér, Alexandr Vasziljevics Szuvorov herceg, tábornagy is felhatalmazást nyert a Rend lovagkeresztjének adományozására.⁷⁵ A Mária Terézia Rendnek ugyanis több fokozata volt, kezdetben kettő, a lovag-, másként kiskereszt, valamint a nagykereszt.⁷⁶ Utóbb, 1765-ben II. József bevezetett egy középső fokozatot, a parancsnoki keresztet is.

A Rend bármely fokozatát elnyert tiszt, ha nem volt nemes, akkor automatikusan nemességre emelkedett, illetve bekerült a lovagi rendbe is, sőt, kérvényezhette a bárói cím odaítélését is, amit ez esetben díjmentesen megkapott. A Rend elnyerése tehát sok esetben jelentős előrelépést tett lehetővé a társadalmi ranglétrán, az egyébként szükséges anyagi háttér hiánya esetén is.

Említést érdemel, hogy sokáig a parancs nélkül, sőt a parancs ellenére végrehajtott, ugyanakkor sikert hozó díjazásra kerülhettek. Ez számos tiszt esetében ösztönzőleg hatott a kockázatos vállalkozások végrehajtására, ami természetesen meg lehetőséget szolgált a veszéllyel járt. Eredményes akció esetén ugyanis a Mária Terézia Katonai Rend, kudarc esetén viszont parancsmegtagadásért hadbíróság várta az efféle túlbuzgó harcost.⁷⁷ Nem meglepő, hogy a szabályok merev betartásához ragaszkodó, szűk látókörű Ferenc József volt az, aki 1878-ban megtiltotta a parancs szándékos figyelmen kívül hagyásával végrehajtott, mégoly sikeres fegyvertények ily módon történő jutalmazását.⁷⁸

A Mária Terézia Katonai Rend rövid időn belül Európa egyik legelismertebb katonai kitüntetésévé vált. Nyilván azért, mert valóban a katonai érdemet méltányolta, továbbá sok esetben legendás, európai hírű katonák kapták meg, ami szintén hozzájárult ismertségéhez és elismertségéhez. Ráadásul nagymestere maga a német-római császár volt, aki

⁷⁴ A káptalant az élő rendtagok összessége alkotta, akik közül az egyes káptalani üléseken legalább hétnek jelen kellett lennie. Ha pedig ennyi élő rendtag sem állt rendelkezésre, mint például az I. világháború kezdetén, akkor ún. rendkívüli káptalan került összehívásra. *Ortner – Ludwigstorff* 2017. 172. o.

⁷⁵ Szuvorov felhatalmazására vonatkozóan lásd: *Deželić* 1907. 57. o.

⁷⁶ Bár, mint láttuk, az idézett alapszabály-tervezetben a lovagkereszt (Ritterkreuz) kifejezés szerepelt, az 1759-ben kiadott, végleges változatban, ha magáról a kereszttről szóltak, akkor a lovagok vonatkozásában a kiskereszt (kleines Kreuz) míg a nagykeresztesek esetében értelemszerűen a nagykereszt (großes Kreuz) megnevezést használták. Az 1811-es és az 1878-as szabályzatokban viszont, a hatályban maradt, korábbi cikkelyeket leszámítva, az új kiegészítésekben a kiskereszt helyett már a lovagkereszt kifejezést használták. Úgy tűnik, a XIX. században, akárcsak napjaink szakirodalmában, inkább ez utóbbi megnevezés vált elterjedté. Az effajta terminológiai különbségtételnek ugyanakkor a kortársak számára aligha volt jelentősége. Ezt jól érzékelteti az is, hogy a Rend történetét, valamint tagjainak életrajzeit feldolgozó monumentális munka szerzője, Jaromir Hirtenfeld a XIX. század közepén is egyaránt használja mind a két fogalmat. Vö.: *Ordensstatuten 1759*. 11., 19., 22. o.; *Ordensstatuten 1811*. 6., 11., 13., 31., 37. o.; *Ordensstatuten 1878*. 7., 12–13., 34–35. o.; *Hirtenfeld 1857*.

⁷⁷ Példának okáért, Benedek Lajos 1859-ben a solferinói csatában, még altábornagyként, egyenesen a császár visszavonulási parancsát hagyta figyelmen kívül és szállt inkább szembe hadteste élén a támadó ellenséggel, melyet sikeresen vissza is vert. Ennek köszönhetően elnyerte a Rend parancsnoki keresztjét. *Hajdu* 1999. 21. o.

⁷⁸ Az alapszabály 1878-as változatához csatolt, egyébként Gödöllőn jegyzett, kiegészítő rendeletben került ez megfogalmazásra, azzal az indoklással, hogy az engedelmesség a katonai fegyelem alappillére, melyhez valamennyi katona mindenkor kötvé van. Lásd: *Ordensstatuten 1878*. 31–32. o.

szimbolikusan továbbra is a keresztény Európa első világi méltóságának számított. Ennek kapcsán meg kell ugyanis jegyezni, hogy a Rend első nagymestere nem Mária Terézia, hanem a férje, Ferenc István, vagyis I. Ferenc császár lett. Ennek valószínű oka Mária Terézia kiváló biográfusa, Barbara Stollberg-Rilinger véleménye szerint is az volt, hogy akkoriban egy férfiakból álló, katonai testület fejeként aligha tudtak egy nőt elképzelni.⁷⁹

A Rend kiemelkedő, a katonain túlmutató, állami szintű fontosságát jelzi a rendi kancellárok személye is. Így az első kancellár maga Kaunitz lett. Később közel fél évszázadon át Klemens Wenzel Metternich gróf, utóbb herceg töltötte be ezt a tisztséget.⁸⁰

A korábban alapított, exkluzív, többnyire a főnemesség tagjaira korlátozott ügynevezett házi rendekkel ellentétben, melyekben a rendtagok száma korlátozott volt, ráadásul gyakran még jelentős taksát is fizetniük kellett felvételükkor, a Mária Terézia Rend élesen eltérő stratégiát követett, miután a nyitottságra és a teljesítményelvre épült. Tagjai számát nem korlátozták, és nemcsak hogy taksát nem kellett fizetniük, de még rendi nyugdíjnak nevezett, rendszeres pénzbeli juttatásban is részesültek.⁸¹

Azt ugyanakkor meg kell említeni, hogy ennek a kitüntetésnek is volt európai előzménye, mégpedig az első katonai érdemrend, az 1693-ban alapított francia Szent Lajos Rend (Ordre royal et militaire de Saint-Louis). Ezt a tisztek erényeinek, érdemeinek és szolgálatának jutalmazására hozták létre. Kizárólag katolikus tiszteknek adományozták,⁸² legalább tíz év szolgálati időt követően, mely utóbb 20 évre módosult.⁸³ A nemesi származás viszont nem volt feltétel, sőt a polgári származásúak a kitüntetéssel együtt az örökletes nemességet is elnyerték. Ezenkívül valamennyi kitüntetett rendi nyugdíjban is részesült. A rend három osztályra tagolódott, ezek közül a nagykeresztesek és a parancsnokok száma meghatározott, a lovagoké ugyanakkor tetszőleges volt.⁸⁴

A Mária Terézia Katonai Rend Daun-féle első tervezete még ehhez erősen hasonló jellegzetességeket mutatott. Azonban Kaunitz és az ő elképzeléseit a férjével szemben is határozottan támogató királynőnek köszönhetően modernebb szemléletűvé vált és meghaladta a francia elődöt. A jelentős minőségi és szemléletbeli különbség a Mária Terézia Rend javára a nagy ellenfél, II. Frigyes által 1740-ben alapított Pour le Mérite⁸⁵ Renddel összevetve még inkább kidomborodik. Az összehasonlítás egyúttal a két nagy formátumú uralkodó személyisége és kormányzati stílusa közti különbséget is bizonyos fokig tükrözi. A porosz érdemrendnek ugyanis még alapítószabályzata sem volt.⁸⁶ A csupán egy osztályból álló, ezenfelül társadalmi rangemeléssel sem együtt járó kitüntetés adományozása legin-

⁷⁹ Stollberg-Rilinger 2017. 394. o.

⁸⁰ ÖStA KA MMThO Einiges vom Militär-Maria-Theresien-Orden, 1757-1931. Militär Maria-Theresien-Orden, 1757-1765. I-X. Promotion, Notizen über den Militär-Maria Theresien-Orden. (Számolatlan 2. o.)

⁸¹ Broucek 1981. 138. o.; Stollberg-Rilinger 2017. 393. o. – Egészen pontosan, az 1758. decemberi statutum értelmében, a rangidősség szerint számított első 20 nagykeresztes részesült évi 1500 forint, illetve az első 100 lovag 600 forint, a második 100 lovag pedig 400 forint rendi nyugdíjban. Az előrelépésre, illetve a nyugdíjra jogosultak közé való bejutásra kihalásos alapon került sor. Erre vonatkozóan lásd: ÖStA KA MMThO Einiges vom Militär Maria Theresien-Orden 1757–1931. Militär Maria-Theresien-Orden, 1757-1765. I-X. Promotion, Notizen über den Militär-Maria Theresien-Orden. (Számolatlan, 1. o.); Ordensstatuten 1759. 9. o.

⁸² Utóbb, 1759-ben létrehozásra került gyakorlatilag a Szent Lajos Rend mintájára a protestáns tiszteknek adományozott Katonai Érdemrend (Institution du Mérite militaire) is.

⁸³ A háborús évek ugyanakkor duplán számítottak.

⁸⁴ http://www.france-phaleristique.com/ordre_saint_louis.htm (A letöltés időpontja: 2018. január 22.).

⁸⁵ A francia kifejezés jelentése: az érdemért.

⁸⁶ Fuhrmann 1996. 35. o.

kább a király saját döntése alapján, még a csatatéren frissen szerzett benyomásai nyomán, továbbá az egyes parancsnokok javaslatai alapján történt. Végül azok a tisztiek, akik magukat a kitüntetésre érdemesnek tartották, itt is nyújthattak be egyéni kérelmeket. Utóbbiak természetesen szintén a király elé lettek felterjesztve, elbírálás céljából. Közülük ugyanakkor a különböző összecsapásokra igen csak jól emlékező Frigyes számosat elutasított.⁸⁷ Gyakorlatilag tehát minden esetben a király döntötte el egy személyben, hogy mit tart érdemnek és kit kíván megjutalmazni.⁸⁸ Végül az ő egyéni döntésétől függött az is, hogy mennyi pénzjutalmat adott a kitüntetettnek, miután ez sem volt szabályozva.⁸⁹

Jóllehet, mint említettük, a Mária Terézia Rend esetében is létezett az uralkodó-nagy-mester által közvetlenül történő kitüntetés, ez azonban jóval kisebb arányban fordult elő, mint a benyújtott kérelem káptalani elbírálását követően történő adományozás.⁹⁰ Ez jól látszik a következő összefoglaló táblázatból is:

<i>A Mária Terézia Katona Rend adományozásának megoszlása (1757–1931)⁹¹</i>								
<i>Időszak</i>	<i>Kérelmek száma</i>	<i>Káptalani határozat alapján történt adományozások száma</i>			<i>Káptalani határozat nélkül történt adományozások száma</i>			<i>Az összes adományozás száma</i>
		<i>Nagykereszt</i>	<i>Parancsnoki kereszt</i>	<i>Lovagkereszt</i>	<i>Nagykereszt</i>	<i>Parancsnoki kereszt</i>	<i>Lovagkereszt</i>	
Az alapítástól az I. világháborúig (1757–1913)	3320 ⁹²	26	38	649	24	92	281 (283) ⁹³	1110 (1112)
I. világháború (és azt követően a világháborús érdekekért, 1914–1931) ⁹⁴	1072	–	6	110	11	4	–	131
<i>Összesen</i>	4392	829			412 (414)			1241 (1243)

⁸⁷ Lehmann 1913. Bd. I. XIV–XV. o.

⁸⁸ <http://deacademic.com/dic.nsf/dewiki/1055228#Verdienstorden> (A letöltés időpontja: 2018. január 17.); Fuhrmann 1996. 35. o.; Lehmann 1913. Bd I. XIV–XV.

⁸⁹ Fuhrmann 1996. 35. o.

⁹⁰ Ezekre leginkább II. (I.) Ferenc császár révén került sor a francia háborúk idején. Vö.: ÖStA KA MMThO Einiges vom Militär-Maria-Theresien-Orden, 1757-1931. Festhaltung der Namen der Kapitulare in den Promotionen I-CLXX, sowie der durch Ah. grossmeisterliche Entscheidung verfügten Ordensverleihungen, Militär-Maria-Theresien-Orden, Zeitspanne 1757-1879. fol. 8–3. Lásd továbbá: Broucek 1981. 147. o.

⁹¹ A táblázat Peter Broucek adatai, valamint a Mária Terézia Katonai Rend levéltári anyagában található adatok alapján került összeállításra. Lásd: Broucek 1981. 147. o.; ÖStA KA MMThO Einiges vom Militär-Maria-Theresien-Orden. 1757-1931. Vom Militär-Maria-Theresien-Orden, 1757-1914, Gesamtübersicht aller Ordensverleihungen und Zuerkennungen vom Jahre 1757 bis 1931.

⁹² A fenti szám sajnos nem pontos, miután a 19. és a 81. promóciók (1789 és 1810) során elbírált kérelmek, illetve benyújtók névsora nem maradtak fent, így a pályázók száma csak hozzávetőlegesen megállapítható. Lásd: ÖStA KA MMThO Einiges vom Militär-Maria-Theresien-Orden, 1757-1931. Vom Militär-Maria-Theresien-Orden, 1757-1914. Gesamtübersicht aller Ordensverleihungen und Zuerkennungen vom Jahre 1757 bis 1931.

Mindebből Mária Terézia uralkodásának idejére 21 nagy-, 13 parancsnoki és 181 lovagkereszt adományozása esett.⁹⁵ Összehasonlításképpen, Nagy Frigyes uralkodása alatt 924 Pour le Mérite Rend kiosztására került sor. Ez még annak tükrében is messze gyakoribb adományozást jelent, hogy Frigyes uralkodásának ideje hosszabb volt, érdemrendjének alapítása pedig korábbra datálódott.⁹⁶ Utóbbi rendet fennállása során egyébként összesen 5430 alkalommal adományozták.⁹⁷ Ami pedig a Szent Lajos Rendet illeti, már az 1693-as alapításától XIV. Lajos 1715-ös haláláig tartó időszakban mintegy 2000 lovagkereszt kiosztására került sor.⁹⁸ A Mária Terézia Rend esetében egyébként a legnagyobb számú kitüntetés a francia háborúk időszakához (1792–1815) kötődik, amikor is 18 nagy-, 84 parancsnoki és 519 (521)⁹⁹ lovagkeresztet adományoztak.¹⁰⁰

Az előbbi összevetések is egyértelműen bizonyítják a Mária Terézia Rendnek a többi nagy tekintélyű katonai érdemrendhez képest is kiemelkedő exkluzivitását. Egyúttal érzékeltetik, hogy milyen nehéz lehetett kiérdemelni. Hiába volt ugyanis elvileg a tisztikar egésze számára elérhető, ezt jelentősen korlátozta, hogy az elnyeréséhez szükséges kiemelkedő vitézség nyilvánvalóan csak keveseknek adatott meg. Továbbá természetesen kellő szerencsére is szükség volt, hogy az illető az esetlegesen végrehajtott hőstettét vagy adott esetben hőstetteit túl is élje, és így legyen módja beadni a pályázatát. Ráadásul abban az esetben is, ha valaki benyújtotta a kérelmét, azonban a káptalani döntés megszületése előtt elhalálozott, kérelme már nem került tárgyalásra.¹⁰¹ Az uralkodó ugyan-

⁹³ A hiányosan fennmaradt akták következtében, két idegen hadseregbeli tiszt számára történt lovagkereszt-adományozás bizonytalan. Lásd: ÖStA KA MMThO Einiges vom Militär-Maria-Theresien-Orden, 1757-1931. Festhaltung der Namen der Kapitulare in den Promotionen I-CLXX, sowie der durch Ah. grossmeisterliche Entscheidung verfügten Ordensverleihungen, Militär-Maria-Theresien-Orden, Zeitspanne 1757-1879. fol. 25 a.

⁹⁴ Az I. világháború lezárását követően még többször összeült a rendi káptalan, amely folytatta a háborúban szerzett érdemek alapján történő adományozásokat, a nagymester helyett immár az akkori rendi kancellár, Franz Conrad von Hötzendorf tábornagy jóváhagyásával. Az utolsó káptalani ülésre 1931. október 3-án került sor. Ekkor, utoljára, még hat lovagkereszt odaítéléséről született döntés. Für Tapferkeit 5. o.; *Ortner – Ludwigstorff* 188. o.; *Pandula* 2004. 79. o.

⁹⁵ Saját számítások a Mária Terézia Rend levéltári anyaga alapján. Lásd: ÖStA KA MMThO Einiges vom Militär-Maria-Theresien-Orden, 1757-1931. Festhaltung der Namen der Kapitulare in den Promotionen I-CLXX, sowie der durch Ah. grossmeisterliche Entscheidung verfügten Ordensverleihungen, Militär-Maria-Theresien-Orden, Zeitspanne 1757-1879. fol. 1–5.

⁹⁶ Vö.: *Lehmann* 1913. Bd. I. 1–172. o. – Ezen jelentős mértékben az sem változtat, ha levonjuk azt a néhány kitüntetést, melyet Frigyes, kivételképpen, civilek számára adományozott. Utóbb, 1842-ben, a civilek számára egyébként külön osztály is alapításra került „Pour le Mérite für Wissenschaften und Künste” megnevezéssel.

⁹⁷ Az I. világháborúig összesen 4743, a világháború során pedig további 687 adományozásra került sor. Lásd: *Lehmann* 1913. Bd. I. 1–671. o., Bd. 2. 1–598. o.; *Fuhrmann* 1996. 39. o.

⁹⁸ http://www.crwflags.com/fotw/flags/fr_mon.html (A letöltés időpontja: 2018. január 22.); http://www.france-phaleristique.com/ordre_saint_louis.htm (A letöltés időpontja: 2018. január 22.).

⁹⁹ A bizonytalanság a kettő, már említett, kérdéses adományozásból fakad.

¹⁰⁰ Saját számítások a Mária Terézia Rend levéltári anyaga alapján. Lásd: ÖStA KA MMThO Einiges vom Militär-Maria-Theresien-Orden, 1757-1931. Festhaltung der Namen der Kapitulare in den Promotionen I-CLXX, sowie der durch Ah. grossmeisterliche Entscheidung verfügten Ordensverleihungen, Militär-Maria-Theresien-Orden, Zeitspanne 1757-1879. fol. 8–37.

¹⁰¹ Erre vonatkozóan lásd: ÖStA KA MMThO Einiges vom MMThO, Festhaltung der Namen der Kapitulare in den Promotionen I-CLXX, sowie der durch Ah. grossmeisterliche Entscheidung verfügten Ordensverleihungen, Militär Maria Theresien-Orden Zeitspanne 1757-1879. fol. 19.

akkor természetesen posztumusz is adományozhatta a kitüntetését. Ez azonban csak ritkán fordult elő.¹⁰²

Összegezve, nyugodtan kijelenthetjük, hogy néhány szükségszerű kivételtől eltekintve, ez alatt főként a Habsburg-ház, illetve néhány külföldi uralkodóház tagjait értve, valóban csak a legkiválóbbak nyerhették el. Így magától értetődő volt, hogy a Mária Terézia Rend bármely fokozatát viselő katonára még az ellenfelek is nagy tisztelettel tekintettek.

Társadalmi felemelkedés a tiszti szolgálat útján – tények és példák

Mária Terézia fentiekben taglalt két 1757-ből származó intézkedése, vagyis a tisztek 30 év utáni nemesítése és a Mária Terézia Katonai Rend megalapítása a Habsburg Monarchia egész további fennállása során meghatározónak bizonyult. Jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az egyébként szűk körre korlátozódó társadalmi mobilizációnak egészen 1918-ig a legmeghatározóbb szinterévé a katonai pálya váljon.

Mindez Hanns Jäger-Sunstenau munkája által statisztikailag is bizonyított. Vizsgálatai révén megállapítást nyert, hogy a Habsburg Monarchiában 1701 és 1918 között lezajlott 12 130 rangemelés közül¹⁰³ azon 10 358 esetből, melyeknél ismerjük az adományt nyert foglalkozását, 5133 a katonatisztekhez kötődik. Ezzel a rangemeléseknek közel a felét, egész pontosan a 49,5%-át teszik ki. Messze megelőzik a hivatalnokokat (3463 rangemelés, 33,4%), vagy a kereskedők, iparosok, illetve bankárok alkotta foglalkozási csoportot (1242 rangemelés, 12%), nem szólva a művészekről és a tudósokról (520 rangemelés, 5,1%).¹⁰⁴

A Mária Terézia Rend exkluzivitásának kapcsán megállapítottakból következően a tiszti pályán történő társadalmi emelkedés is természetesen a nagy többség számára a becsülettel teljesített, hosszú szolgálat révén valósult meg. A kiemelkedő vitézség révén történő előbbre jutás ezzel szemben a legkiválóbbak jóval szűkebb körére korlátozódott.

A továbbiakban, a XVIII–XIX. század fordulójának császári–királyi tisztikarára irányuló saját kutatásaim alapján néhány konkrét adattal és példával szemléltetem a társadalmi felemelkedés katonai pálya nyújtotta lehetőségeit. Többek között megállapítottam, hogy a francia háborúk idején (1792–1815) a császári–királyi hadsereg huszár, vértés és ulánus ezredeiben szolgáló összesen 540 törzstiszt valamivel több mint 13%-a, 72 fő a pályafutását közlegényként kezdte. Innen emelkedtek fel legalább az őrnagyságig, vagy akár az alezredesi, illetve ezredesi rangig, sőt, gyakran a tábornokságig. 94 fő közülük, vagyis több mint 17% ugyanakkor nem nemesi származású volt.¹⁰⁵

Figyelemre méltó és több esetben megfigyelhető az is, hogy egy-egy család több, egymást követő generáció sikeres működése révén több lépcsőben történő társadalmi emel-

¹⁰² 1806 januárjában az Austerlitznél hősi halált halt gróf Ferdinand von Tiesenhausen cári kapitány és szárnysereg számára adományozott I. Ferenc posztumusz lovagkeresztet. Lásd: ÖStA KA MMThO Einiges vom MMThO, Festhaltung der Namen der Kapitulare in den Promotionen I-CLXX, sowie der durch Ah. grossmeisterliche Entscheidung verfügten Ordensverleihungen, Militär Maria Theresien-Orden Zeitspanne 1757-1879. fol. 20–21.; *Hirtenfeld* 1857. 764. o.

¹⁰³ A fentiekben rangemelésen a rendi állás tekintetében történő emelkedést értjük. Jelen esetben konkrétan a nemesítésekről, valamint a lovagi, illetve a bárói méltóságra emelésről van szó. Lásd: *Jäger-Sunstenau* 1963. 14. o.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Lásd: *Réfi* 2014.; *Réfi* 2015.; *Réfi* 2016.; *Réfi* 2018.

kedést produkált. Gyakori ugyanis, hogy egyes polgári származású, katonai pályájukat többnyire közlegényként kezdő apák elértek valamely főtiszti rangfokozatig, döntően a kapitányságig, egyúttal szolgálatuk révén nemességet szereztek. Az ő fiaik pedig, immár előnyösebb helyzetből, tisztfiként indulva gyakran a bécsújhelyi Katonai Akadémia elvégzését követően a törzstisztséget, esetenként a tábornokságot és a bárói címet is elérhették.

Így például az 1702-ben a csehországi Polnán született Franz Xaver Bersina 1727–1728 körül lépett katonai pályára, melynek során az 1750-es évekre kapitányi rangig jutott a Trauttmansdorff-vértesezredben. 1758-ban 30 éves katonai szolgálata nyomán „von Siegenthal“ predikátummal nemességet szerzett. 1764-ben született fia, Heinrich 1773-tól a bécsújhelyi Katonai Akadémia hallgatója lett, melynek elvégzését követően 1783-ban alhadnagyként kezdte meg tényleges katonai szolgálatát. Ennek során 15 év alatt az ezredességig jutott, 1805-ben vezérőrnagyi kinevezést nyert. 1809-ben kiérdemelte a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. Ennek köszönhetően 1810-ben, bárói címet nyert. 1827-ben elnyerve a császári-királyi hadseregben rendszeresített második legmagasabb rangfokozatot, lovassági tábornokká lépett elő. Halálának évében, 1831-ben pedig az Udvari Haditanács alelnökévé is kinevezték. 1801-ben ezredesként feleségül vette gróf Auguste von Hennint. Feleségének személye is jelzi, hogy ez időben a régi arisztokrácia is többé-kevésbé gyorsan befogadta a sikeres katonákat. A család felemelkedését, illetve pozícióját ezen előnyös házasság révén sikerült még jobban megszilárdítani. Így nem meglepő, hogy a frigyből született fiú, Eduard, utóbb szintén magas katonai rangot, altábornagyságot ért el.¹⁰⁶

Egy másik példára rátérve, az 1700 körül, a pfalz-neuburgi palotagrófságbeli Waldalgesheimben¹⁰⁷ született Philipp Possmann 1719 körül lépett be a császári hadseregbe ahol utóbb a Hohenzollern-Hechingen-vértesezredben kapitányi rangig jutott. Az 1757-es rendeletet követően nyilván hamarosan kérelmezte a nemesség adományozását, amelyet 1758-ban, a születési helyének akkor használatos elnevezésére utaló „von Algeshaimb“ predikátummal meg is kapott. 1742-ben született a fia, Johann, aki 1756-tól a bécsújhelyi Katonai Akadémia hallgatója volt, majd 1760-ban alhadnagyként abba az ezredbe helyezték, ahol apja is szolgált. 1786-ra őrnagyságig jutott, végül 1792-ben címzetes alezredesként helyezték nyugállományba. 1793-ban, bár nem volt a Mária Terézia Rend lovagja, katonai szolgálata jutalmául bárói címet nyert. Az ő két fia közül az egyik főhadnagy, a másik viszont címzetes ezredes lett.¹⁰⁸

Mindez a gyakorlatban is jól példázza a Mária Terézia-féle intézményrendszer hatékony működését, mellyel elősegítette az alkalmas személyek kiválasztódását és felemelkedését, illetve előbbieik fiainak tisztképző intézményekben történő elhelyezése révén egyúttal az elkötelezett tiszti dinasztiák létrejöttét.

A több generáción keresztül lezajló társadalmi felemelkedések esetenként kiemelkedő mértékűek és természetesen a katonai pályán túlmutatóak is lehetnek. Így például a soproni polgárcsaládban 1733 körül született Geringer József 1751-ben közhuszárként kezdte katonai pályafutását, melynek során 1778-ra elsőkapitányi rangig jutott

¹⁰⁶ Pályafutására lásd: *Réfi* 2015. 51–53. o., apjára vonatkozóan: ÖStA KA ML, Kürassier-Regiment Nr. 7 1759, 1762 Karton-Nr. 6672.

¹⁰⁷ Ma Németország.

¹⁰⁸ Pályafutására lásd: *Réfi* 2018. 73–74. o., az apáéra: ÖStA KA MLST ML Dragoner-Regiment EH Ferdinand 1750 Karton-Nr. 11.602; ML Dragoner-Regiment EH Ferdinand 1751 Karton-Nr. 11.603.

a Barcó-huszárezredben. Majd 1789-ben nemességet nyert „von Oedenberg” predikátummal. 1758-ban született fia, Gábor 1777-ben szintén a Barcó-huszárezredben kezdte meg katonai pályafutását önköltséges hadapródként, nyilvánvalóan az akkoriban ott másodkapitányként szolgáló apa védőszárnyai alatt. Helyzeti előnyét, ami ráadásul kiemelkedő vitézséggel párosult, kiválóan kamatoztatta. Így 1800-ra már ezredesi rangra jutott, 1808-ban pedig vezérőrnagyi kinevezést nyert. Közben 1794-ben elnyerte a Mária Terézia Rend lovagkeresztjét, melynek nyomán 1802-ben osztrák örökös tartományokbeli báróság, 1808-ban pedig magyar báróság adományozásában részesült. Ráadásul 1805-ben előnyös házasságot kötött, ami, mint az előbb utaltunk rá, szintén sok esetben a társadalmi előrelépés egyik fontos eszköze. A prominens erdélyi szász családból származó báró Bruckenthal Zsófiát vette nőül. 1806-ban született fiuk, Károly a XIX. század közepén, a szabadságharcot követő időszakban Magyarország teljhatalmú polgári biztosa lett.¹⁰⁹ A család tehát alig három generáció alatt társadalmi állását tekintve rendkívül nagymértékű emelkedést produkált, amit főként a két első nemzedék katonai szolgálatai alapoztak meg.

Előbbiek tükrében a legkevésbé sem értünk egyet azzal a szakirodalomban felbukkanó állítással miszerint a harmincéves háborúra jellemző „mesés” karrierek a XVIII. században, vagy esetleg azt követően elképzelhetetlenek lettek volna.¹¹⁰ A XVIII. század dinasztikus háborúi, majd a francia háborúk ugyanis szintén kiváló felemelkedési lehetőséget nyújtottak a rátermett katonák számára.

Elég csak az olyan, az előbb említetteket is messze felülmúló karrierekre utalnunk, mint például Hadik Andráséra, aki magyarországi kisnemesből birodalmi gróffá, illetve kornétásból¹¹¹ tábornaggá, valamint az Udvari Haditanács elnökévé vált. Egyúttal 1758-ban az elsők között kapta meg a Mária Terézia Katonai Rend nagykeresztjét.¹¹² Megemlíthetjük továbbá a napjainkban már kevésbé ismert, életében viszont európai hírű Kray Pált is, aki vagyontalan magyarországi kisnemesből báróvá, a Haller-gyalogezred önkénteséből pedig tábornaggyá vált, továbbá az itáliai, majd utóbb a németországi császári-királyi haderő ideiglenes főparancsnokságáig jutott. Egyúttal pályafutása során elnyerte a Mária Terézia Rend lovag- és parancsnoki keresztjét is.¹¹³ A későbbi időszakból pedig Johann von Frimontot emelhetjük ki, aki egyszerű, Lotaringiából származó nemesként, 1776-ban önköltséges hadapródként csatlakozott a Wurmser-huszárezredhez. Majd 1798-ban már ezredessé lépett elő, utóbb pedig a lovassági tábornoki rangig jutott. 1821-ben önálló hadseregparancsnokként működött, ezt követően Lombardia-Veneto főhadparancsnoka, végül pedig az Udvari Haditanács elnöke lett. Pályafutása során szá-

¹⁰⁹ Geringer vezérőrnagy pályafutására lásd: *Réfi* 2014. 328–329. o. Az apáéra: KA ML Husaren-Regiment Nr. 10 1786 Karton-Nr. 7732. – A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy korántsem helytálló az a szakirodalomban elterjedt, leegyszerűsítő megállapítás, miszerint a többnyire Karl Geringerként emlegetett Geringer Károly erdélyi szász származású lett volna. Vö. pl.: *Kovács – Katus* 1987. 454. o.; *Gergely* 297. o. Ez csupán az anyai ág vonatkozásában igaz, apai ágon a felmenői, mint látható, egy soproni eredetű, de lényegében minden kötődés nélküli katonacsalád tagjai voltak.

¹¹⁰ Vö.: *Hochedlinger* 2006. 250. o.

¹¹¹ A kornétás, a legalacsonyabb tiszti rang, a zászlós megnevezése volt a lovasságnál 1759-ig. Ekkor ugyanis helyébe az alhadnagyi rangfokozat lépett, a gyalogságnál ugyanakkor továbbra is megmaradt a zászlósi rang és elnevezés.

¹¹² Pályafutására lásd: *Markó* 1944.

¹¹³ Karrierjére vonatkozóan lásd: *Lázár* 2013.

mos kitüntetést kapott. Elnyerte a Mária Terézia Rend lovag- és parancsnoki keresztjét. Emellett előbb bárói, majd grófi címet is kapott. Sőt, 1821-ben I. Ferdinánd, a Szicíliai Kettős Királyság uralkodója¹¹⁴ az Antrodocco hercege címet¹¹⁵ adományozta számára.¹¹⁶

Mindhármuk kapcsán említést érdemel, hogy pályafutásuk révén birtokot és vagyont is sikerült szerezniük. Esetükben tehát még az sem volt jellemző, hogy a titulus vitulus¹¹⁷ nélkül, vagyis a cím jószág (vagyon) nélkül állt volna, mint akkoriban közkeletűen mondogatták, és ami a tisztí nemesség esetében, meglehetősen gyakori volt.

Le kell szögezni ugyanakkor, hogy az efféle karrierekre összességében csupán egy szűk kör, a nemesi származásúak mellett döntően csak a városi, mezővárosi polgárságból vagy más szabad jogállású társadalmi rétegekből származók számára nyílt lehetőség. Ennek részben gyakorlati okai voltak: függetlenül attól, hogy mennyire kitűnő katona volt valaki, az altiszti kinevezésnek már a XVIII. század közepétől feltétele volt az írni-olvasni tudás, akárcsak a német nyelv megfelelő ismerete. Az 1769-es gyalogsági szabályzat már az úgynevezett szabadosok vagy fráterek¹¹⁸ számára is a következő előírást tartalmazta: „A fráternek gyakran kell káplári szolgálatot ellátnia, miáltal felettébb szükséges, hogy írni és olvasni tudjon. Nem kell éppenséggel tetszetősen írnia, hanem csupán annyi szükséges, hogy ő maga megfelelően el tudja olvasni az általa leírtakat”¹¹⁹

Az írás-olvasás készségét ugyanakkor főként csak a nemesek és a polgárok sajátították el. Az ezzel kapcsolatos sanyarú helyzetre némiképp következtetni enged, hogy Magyarországon, még közel egy évszázaddal később, 1854-ben is az újoncok közel 90%-a analfabéta volt.¹²⁰

Másfelől nyilvánvalóan a rendi társadalom keretei sem tették lehetővé az alsóbb néprétegekből, főként a jobbágyságból származók felemelkedését. Az e tekintetben uralkodó mentalitást jól kifejezi Vántsits Jánosnak a 2. számú József főherceg-huszárezred strázsamesterének 1802-ből származó visszaemlékezése. Leírása szerint ugyanis ezredének tisztjei azon a véleményen voltak, hogy „elég egy parasztnak, ha strázsamester lehet”¹²¹

Mindez azonban semmit sem von le Mária Terézia érdemeiből, aki a hadsereg és a tisztikar vonatkozásában is saját korán messze túlmutató hatást gyakorolt és intézkedései révén megalapozta a Monarchia kiemelkedő társadalmi státusszal rendelkező, utóbb gyakorlatilag nemzetek felettivé váló, egyedül az uralkodóhoz és a Monarchiához kötődő sajátos tisztikarának a létrejöttét.

¹¹⁴ IV. Ferdinánd (1751–1825) III. Károly spanyol király fia 1816. december 12-én Nápoly és Szicília királyságait Szicíliai Kettős Királyság néven egy és oszthatatlan monarchiának proklamálta, és magát ettől fogva I. Ferdinándnak címeztette.

¹¹⁵ Ennek kapcsán ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az ilyen jellegű itáliai főnemesi címek presztízse a Habsburg Monarchiában meglehetősen csekély volt és semmilyen előjogot nem biztosított.

¹¹⁶ Életére lásd: Réfi 2014. 249–251. o.

¹¹⁷ Eredeti jelentése borjú. A vágómarha különböző fajtái azonban ősidők óta a vagyon és a gazdagság szimbólumainak számítottak.

¹¹⁸ A gyalogságnál rendszeresített rangfokozat (németül: der Gefreite, ill. Gefreiter), a legkisebb bajtársi közösség, a háromfős, ún. pajtáság vezetője. Az elnevezés arra utalt, hogy e rang viselői a nehezebb fizikai munkák végzése alól, a közkatonáktól eltérően, fel voltak mentve.

¹¹⁹ Reglement für die Infanterie, 19. o.

¹²⁰ Lásd: Hajdu 1999. 17. o.

¹²¹ HM HIM HL Personalia 142.d. Vántsits János strázsamester naplója, 1793–1801. fol. 3^r

BIBLIOGRÁFIA

- Ajtay – Péczely* 1936. *A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története.* Szerk. *Ajtay Endre – Péczely László.* Budapest [1936.]
- Berger* 2010. *Elisabeth Berger: Die Versorgung der Offizierswitwen der k.(u.) k. Armee und ihre Darlegung in militärischen Zeitschriften (1867–1914).* (Szakdolgozat, kézirat, Universität Wien.) Wien, 2010.
- Broucek* 1981. *Peter Broucek: Der Geburtstag der Monarchie. Die Schlacht bei Kolin 1757.* Wien, 1982.
- Czernin – Lavandier* 2017. *Monika Czernin – Jean-Pierre Lavandier: Maria Theresia – Liebet mich immer. Briefe an ihre engste Freundin.* Wien, 2017.
- Deák* 1993. *Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története, 1848–1918.* Budapest, 1993.
- Deželić* 1907. *Velimir Deželić: Memoiri baruna Vinka Kneževića. Vjesnik, 9. (1907) 44–73. o.*
- Doromby – Reé* é. n. *A magyar gyalogság.* Szerk. *Doromby József – Reé László.* Budapest, é. n.
- Duffy* 2010. *Christopher Duffy: Maria Theresia und ihre Armee.* Stuttgart, 2010.
- Fuhrmann* 1996. *Horst Fuhrmann: Pour Le Mérite. Über die Sichtbarmachung von Verdiensten. Eine historische Besinnung.* Sigmariningen, 1996.
- Für Tapferkeit Für Tapferkeit und eigene Verantwortung. *Wiener Zeitung*, 260. (1967. június 18.) 112. sz. 5. o.
- Gergely* 1998. *19. századi magyar történelem, 1790–1918.* Szerk. *Gergely András.* Budapest, 1998.
- Göse* 2001. *Frank Göse: Zum Verhältnis von landadliger Sozialisation zu adliger Militärkarriere: Das Beispiel Preußen und Österreich im ausgehenden 17. und 18. Jahrhundert. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 109. (2001) 118–153. o.*
- Hajdu* 1999. *Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei.* Budapest, 1999.
- Hirtenfeld* 1857. *[Jaromir] Hirtenfeld: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Bd. II.* Wien, 1857.
- Hochedlinger* 1999. *Hochedlinger, Michael: Mars Ennobled. The Ascent of the Military and the Creation of a Military Nobility in Mid-Eighteenth-Century Austria. German History, 17. (1999) 141–176. o.*

- Hochedlinger* 2000. *Michael Hochedlinger: Rekrutierung-Militarisierung-Modernisierung. Militär und ländliche Gesellschaft in der Habsburgermonarchie im Zeitalter des Aufgeklärten Absolutismus.* In: *Militär und ländliche Gesellschaft in der frühen Neuzeit.* Bd. 1. Herrschaft und soziale Systeme in der Frühen Neuzeit. Hg. *Stefan Kroll – Kersten Krüger.* Hamburg, 2000. 327–375. o.
- Hochedlinger* 2006. *Michael Hochedlinger: Der gewaffnete Doppeladler. Ständische Landesdefension, Stehendes Heer und „Staatsverdichtung“ in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie.* In: *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas.* Hg. *Petr Mat’ a – Thomas Winkelbauer.* (Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa, Bd. 24.) Stuttgart, 2006. 217–250. o.
- Invaliden-Soldaten
Ordnung
Ordnung, wie die Invaliden-Soldaten insgesamt versorgt werden sollen. Wien, 1750.
- Jäger-Sunstenau*
1963. *Hanns Jäger-Sunstenau: Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701–1918.* In: *Österreichisches Familienarchiv. Ein genealogisches Sammelwerk.* Hg. *Gerhard Geßner.* Bd. 1. Neustadt an der Aisch, 1963. 3–16. o.
- Jessen* 2012. Friedrich der Große und Maria Theresia in Augenzeugenberichten. Hg. *Hans Jessen.* Stuttgart, 2012.
- Kovács – Katus*
1987. Magyarország története tíz kötetben, VI. (1848–1890) Szerk. *Kovács Endre – Katus László.* I. k. Budapest, 1987.
- Kökényesi* 2016. *Kökényesi Zsolt: A magyar arisztokráta integrációja a bécsi udvarba 1711 és 1765 között.* (PhD-értekezés, kézirat, Eötvös Loránd Tudományegyetem.) Budapest, 2016.
- Krieg gegen die
Revolution
Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Krieg gegen die Französische Revolution 1792–1797. Bd. I. Wien, 1905.
- Lázár* 2013. *Lázár Balázs: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagy katonai pályája.* [Budapest], 2013.
- Lehmann* 1913. *Gustaf Lehmann: Die Ritter des Ordens pour le Mérite.* Bd. 1–2. Berlin, 1913.
- Makai* 2007. *Makai Ágnes: A Mária Terézia Katonai Rend alapításának időpontjáról. A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője,* 9. (2007) 177–188. o.
- Markó* 1944. *Markó Árpád: Futaki gróf Hadik András tábornagy.* [Budapest], 1944.
- Niederhauser* 2004. *Niederhauser Emil: Mária Terézia élete és kora.* [Budapest], 2004.
- Ordensstatuten
1759. Statuten des Löblichen Militarischen Maria Theresia Ordens. Wien, 1759.

- Ordensstatuten 1811. Statuten des Löblichen Militärischen Maria Theresien-Ordens. Wien, 1811.
- Ordensstatuten 1878. Statuten des Löblichen Militärischen Maria Theresien-Ordens. Wien, 1878.
- Ortner – Ludwigstorff* 2017. *M. Christian Ortner – Georg Ludwigstorff*: Österreichs Orden und Ehrenzeichen. Teil I. Die kaiserlich-königlichen Orden bis 1918. Wien, 2017.
- Pandula* 2004. *Pandula Attila*: A Katonai Mária Terézia Rend magyar huszártiszt tulajdonosai. In: A magyar huszárság története. A lovasműveltség sajátosságai. Szerk. *Csihák György*. Budapest–Zürich, 2004. 78–87. o.
- Pangerl* 2007. *Irmgard Pangerl*: „Höfische Öffentlichkeit”. Fragen des Kammerzutritts und der räumlichen Repräsentation am Wiener Hof. In: Der Wiener Hof im Spiegel der Zeremonialprotokolle (1652–1800). Eine Annäherung. Hg. *Irmgard Pangerl – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer*. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte, Bd. 47.) Wien, 2007.
- Perrig* 1999. „Aus mütterlicher Wohlmeinung“. Kaiserin Maria Theresia und ihre Kinder. Eine Korrespondenz. Hg. *Severin Perrig*. Weimar, 1999.
- Rechberger* 1878. *Josef Rechberger von Rechkron*: Das Bildungswesen im österreichischen Heere vom dreissigjährigen Kriege bis zur Gegenwart. (Beitrag zur Culturgeschichte Österreichs.) *Mittheilungen des K. K. Kriegs-Archivs*, 3. (1878) 1–80., 145–282. o.
- Reglement für die Infanterie Reglement für die sämmentlich-kaiserlich-königliche Infanterie. Wien, 1769.
- Réfi* 2014. *Réfi Attila*: A császári-királyi huszárság törzstisztikara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815). Budapest–Sárvár, 2014.
- Réfi* 2015. *Réfi Attila*: Császári-királyi karabélyos és vértés törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon. I. k. A–H. Pápa, 2015.
- Réfi* 2016. *Réfi Attila*: A császári-királyi ulánusezredek törzstisztjei a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon. Pápa, 2016.
- Réfi* 2018. *Réfi Attila*: Császári-királyi karabélyos és vértés törzstisztek a francia háborúk idején (1792–1815). Életrajzi lexikon. II. k. K–Z. Pápa, 2018.
- Speidel* 2012. *Michael Alexander Speidel*: Faustina – mater castrorum. Ein Beitrag zur Religionsgeschichte. *Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik*, 27. (2012) 127–152. o.

- Schau- und Denkmünzen   Schau- und Denkmünzen, welche unter der glorwürdigen Regierung der Kaiserinn Königin Maria Theresia geprägt worden sind. Erste Abtheilung. Wien, 1782.
- Stollberg-Rilinger* 2017.   *Barbara Stollberg-Rilinger*: Maria Theresia, die Kaiserin in ihrer Zeit. Eine Biographie. München, 2017.
- Svoboda* 1894.   *Johann Svoboda*: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. Bd. I. Wien, 1894.
- Wrede* 1898.   *Alphons von Wrede*: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. Bd I. Wien, 1898.
- Wachsmuth* 1839.   *Wilhelm Wachsmuth*: Europäische Sittengeschichte vom Ursprunge volksthümlicher Gestaltungen bis auf unsere Zeit. Fünften Theils zweite Abtheilung. Leipzig, 1839.
- Zachar* 1996.   *Zachar József*: Katonai képzés a császári (-királyi) hadseregben, 1648–1848. In: A magyar katonai vezető- és tisztképzés története. Szerk. *Lengyel Ferenc – Szántó Mihály*. Budapest, 1996. 40–51. o.

RÖVIDÍTÉSEK

- HL   Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
- KA   Kriegsarchiv, Wien
- HKR   Wiener Hofkriegsrat
- ML   Personalunterlagen, Musterlisten
- MMThO   Archiv des Militär-Maria Theresien-Ordens
- ÖStA   Österreichisches Staatsarchiv, Wien
- Hübler   Hüblersche Gesetzessammlung
- Norm.   Normaliensammlungen
- SR   Sonderreihen

Attila Réfi

MARIA THERESA AND THE OFFICER CORPS

Social mobility through military service

(Abstract)

It is a well-known fact that the army and especially its officer corps served as one of the most important pillars of the multi-national Habsburg Monarchy. It is lesser-known, however, that the foundations of this body's character and the direction of its development were laid by the great empress Maria Theresia. As a result of the many wars during

her reign, the ruler soon experienced the importance of the army and a competent officer corps. However, she also had to face serious insufficiencies in this field as well. Therefore, in the last years of the War of Austrian Succession she initiated a broad modernisation program.

Through the reform measures of the state and the army, the life and work of the officers were also widely regulated. The directions were determined by the empress' realisation that in critical time talent and aptitude are worth more than noble descent. And those rendering great services have to be awarded and motivated. Her measures thus raised considerably the social prestige of the officer corps, and offered the possibility of social rise for those coming from a lower stratum but deserving reward. In 1757 she issued a decree which said that after thirty years of unobjectionable officer service the subject could petition to be raised to hereditary nobility.

It was also in 1757 when she founded the Military Order of Maria Theresa to reward the officers fighting with outstanding bravery. Unlike previous traditions, this order could be awarded irrespectively of birth, religion or ranks. Those given the order automatically received noble rank, and could petition to be raised to the rank of a baron. Thanks to all these measures the most important field of the otherwise limited social mobility in the Monarchy turned to be the army officer career up until 1918. We can conclude that Maria Theresa made an impact on the officer corps, too, influencing its development beyond her own age.

Attila Réfi

MARIA THERESIA UND DAS OFFIZIERSKORPS

Soziale Mobilität durch Militärdienst

(Resümee)

Es ist allgemein bekannt, dass einer der wichtigsten Eckpfeiler der multinationalen Habsburgermonarchie während ihres Bestehens die Armee und insbesondere das Offizierskorps dieser bedeutete. Weniger bekannt ist dagegen, dass auch die Art und die Entwicklungsrichtung dieser Körperschaft durch die Maßnahmen der großen Kaiserin Maria Theresia begründet wurden. Infolge der zahlreichen Kriege während ihrer Herrschaft erfuhr sie nämlich schon früh, wie wichtig die Armee bzw. das kompetente Offizierskorps ist. Auf diesem Gebiet sah sie sich jedoch mit schwerwiegenden Mängeln konfrontiert und begann deshalb ab den letzten Jahren des österreichischen Erbfolgekrieges mit der Durchführung eines umfassenden Modernisierungsprogramms.

Während der Staats- und Armeereform wurden auch das Leben und die Tätigkeit der Offiziere in breitem Kreis geregelt. Die Richtung dessen war dadurch bestimmt, dass die Kaiserin erkannte: In kritischen Zeiten sind Talent und Tüchtigkeit mehr wert als vornehme Abstammung. Die Verdienste aufzeigenden Offiziere müssen wiederum belohnt und motiviert werden. Durch ihre Maßnahmen erhöhte sie deshalb das soziale Prestige des Offizierskorps in bedeutendem Maße. Sie schuf zum Beispiel auch für die aus unteren Schichten stammenden Offiziere, die es wert waren, die Möglichkeit des sozialen Aufstiegs. Im Jahr 1757 ordnete sie nämlich an, dass nach einem tadellosen Offiziersdienst von 30 Jahren ein Antrag auf einen erblichen Adelstitel gestellt werden konnte.

Ebenfalls im Jahr 1757 wurde zur Belohnung der herausragende Tapferkeit zeigenden Offiziere der Militär-Maria-Theresien-Orden gestiftet, der – anders als bis dato üblich – ohne Einschränkungen in Bezug auf Herkunft, Religionszugehörigkeit und Dienstgrad verliehen wurde. Die Träger des Ordens erhielten automatisch den Adelstitel bzw. konnten auch die Verleihung des Freiherrntitels beantragen. Dank dieser Maßnahmen wurde die Laufbahn als Soldatenoffizier bis zum Jahr 1918 zum bestimmendsten Schauplatz der sozialen Mobilität, die im Übrigen in der Monarchie nur sehr eingeschränkt präsent war. Wir können festhalten, dass Maria Theresia auch auf das Offizierskorps eine Wirkung ausübte, die bei Weitem über ihre Zeit hinauswies.

Attila Réfi

MARIE-THÉRÈSE D'AUTRICHE ET LE CORPS D'OFFICIERS

Mobilité sociale par le service militaire

(Résumé)

Il est de notoriété publique que l'armée et principalement son corps d'officier ont constitué l'un des piliers de la monarchie multinationale des Habsbourg. Cependant, il est moins connu que le caractère et l'évolution de ce corps ont été déterminés par les mesures prises par la grande impératrice Marie-Thérèse. Du fait des nombreuses guerres qui ont eu lieu pendant son règne, elle s'est vite rendu compte de l'importance de l'armée et d'un corps d'officiers compétent. Étant donné qu'elle a dû faire face à de graves insuffisances dans ce domaine, elle a engagé un programme global de modernisation dans les dernières années de la guerre de succession d'Autriche.

Dans le cadre de la réforme de l'État et de l'armée, la vie et l'activité des officiers ont également été réglementées en détail. Cette réglementation fut basée sur une expérience de l'impératrice selon laquelle le talent et les aptitudes valent bien plus que la haute naissance en temps de conflit. Elle savait également que les personnes méritantes devaient être récompensées et motivées. De par ses mesures, elle a considérablement augmenté le prestige social du corps d'officier. Elle a notamment favorisé l'ascension sociale des officiers méritants d'origine modeste en ordonnant, en 1757, que les officiers puissent prétendre à un titre de noblesse héréditaire après 30 ans de service d'officier irréprochable.

En 1757, elle a créé l'Ordre militaire de Marie-Thérèse destiné à récompenser les officiers les plus valeureux. Contrairement aux habitudes, cette décoration pouvait être attribuée librement, sans contraintes liées à l'origine, à la religion ou au grade des personnes décorées. Celles-ci ont été anoblies automatiquement après l'obtention de la décoration et pouvaient également demander l'attribution du titre de baron. Grâce à ces mesures, c'est la carrière d'officier qui a offert le plus de possibilités en terme de mobilité sociale dans la Monarchie jusqu'en 1918, alors que cette mobilité est restée très limitée par ailleurs. Nous pouvons constater que l'action de Marie-Thérèse est allée bien au-delà de son époque aussi dans ce domaine.

Аттила Рефи

МАРИЯ ТЕРЕЗИЯ И ОФИЦЕРСКИЙ СОСТАВ
Общественная мобильность посредством военной службы

(Резюме)

Общеизвестно, что одну из важнейших опор в ходе существования многонациональной Габсбургской Монархии означала армия и особенно, ее офицерский состав. Однако менее известно, что характер и направление развития этого состава заложили распоряжения великой императрицы Марии Терезии. Вследствии многочисленных войн, сопровождавших правление императрицы она достаточно быстро рано испытала важность армии и компетентного офицерского состава. В то же время в этой области ей пришлось столкнуться с серьезными недостатками. Поэтому начиная с последних лет австрийской войны за наследство она начала проводить всеобщую программу модернизации.

В ходе реформ государства и армии жизнь и деятельность офицеров подвергались широкому урегулированию. Направление их определялось тем, что императрица признала: в критическое время больше стоит талант и призвание чем благородное происхождение. Тех кто показывает эти заслуги надо награждать и мотивировать. Поэтому благодаря этим распоряжениям значительно был повышен общественный престиж офицерского состава. Так например она создала возможность общественного продвижения и для заслуживших низших слоев происхождения. В 1757-ом году она издала приказ о том, что после тридцати лет безупречной офицерской службы можно было просить о наследственном дворянстве.

В том же 1757-ом году она учредила Военный Орден Марии Терезы для награждения офицеров, выдающихся своей отважностью – которым – в отличии от привычных до тех пор – они награждались без учета их происхождения, религиозных и военных чинов. Награжденные этими орденами автоматически получали дворянство, а также могли подать прошение на присвоение им звания барона. Благодаря всему этому в Монархии в общественной мобилизации обычно узкого круга военная карьера стала наиболее определённой до самого 1918-ого года. Можно заявить: Мария Терезия практиковало далеко идущее влияние и в отношении офицерского состава.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

TÓTH FERENC

MAGYAR HUSZÁROK FRANCIA FÖLDÖN

HUSSARDS HONGROIS EN FRANCE